

Lietuvių sutartinių regionas: muzikinės kultūros sąveikos su dirvožemio bei paviršinių uolienų danga mįslė

ROMUALDAS APANAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 52, LT-44248 Kaunas

El. paštas: r.apanavicius@hmf.vdu.lt

ALGIRDAS MOTUZAS

Lietuvos žemės ūkio universitetas, Studentų g. 11, Akademija, LT-53361, Kauno r.

El. paštas: algirdas.motuzas@lzuu.lt

Straipsnyje tyrinėjamas ryškiausias Lietuvos šiaurės rytų aukštaičių sutartinių plotas, kuriame skambėjo sekundinių santykių polifoninės sutartinės bei kolektyvinio muzikavimo pučiamieji instrumentai. Nerandant aiškesnių sąsajų su kalbotyros, archeologijos, antropologijos bei etnologijos duomenimis apibrėžiamomis senosiomis kultūrinėmis sritimis, įvertinant ir iki tol iškeltas sutartinių paplitimo versijas, šis plotas gretinamas su dirvožemio bei paviršinių uolienų dangos ypatumais. Pastebima, jog sutartinių regionas išsidėstęs aktyviausiojo Šiaurės Lietuvos karsto srityje, o sutartinių paplitimas siejasi su dirvožemio bei paviršinių uolienų dangos dėsninumu. Turint galvoje, kad senovinio daugiabalsumo židinių randama ne tik kaimyninės Latvijos ir Estijos, bet ir kitų Europos kraštų karsto srityse, iškeliami prielaida, jog, be kitų veiksnų, sutartinių regiono atsiradimui ir jo raidai įtakos galėjo turėti ir objektyvūs gamtos reiškiniai.

Raktažodžiai: sutartinės, polifonija, regionas, dirvožemis, uolienos, karstas

---

IVADAS

Sutartinės – polifoninės šiaurės rytų aukštaičių *giesmės* (šitaip jas vadino patys atlikėjai) – tyrinėjamos ir skelbiamos jau daugiau nei šimtą metų, pradedant kanauninko Adolfo Sabaliausko-Žalios Rūtos 1904, 1911 ir 1916 m. darbais¹. Jas susistemino ir trijų tomu leidiniu 1958 ir 1959 m. paskelbė Zenonas Slaviūnas². Sutartinės ir jų atlikimo tradicijos ištirtinėtos Daivos Račiūnaitės-Vyčinienės 2000 ir 2002 m. bei latvių etnomuzikologo Martinšo Boiko monografijose³. Polifoniniai kūrinių ir grojimas kolektyviniais pučiamaisiais instrumentais – *skudučiais*, *ragais* ir *daudytėmis* – nagrinėtas ir Stasio Paliulio 1959 m. antologijoje⁴. Skudučiavimo ypatumus 1975 m. aptarė Algirdas Vyžintas⁵, juos Šiaurės

¹ Žalia Ruta 1904: 25–39; Sabaliauskas 1911: 96–108; *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos* 1916.

² *Sutartinės*. T. I–II. 1958; T. III. 1959.

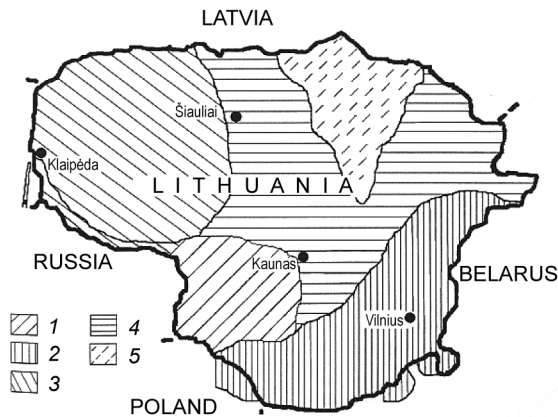
³ Račiūnaitė-Vyčinienė 2000; 2002; Boiko 2008.

⁴ *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika* 1959.

⁵ Vyžintas 1975.

rytų Europos kontekste savo 1993, 2001 ir 2003 m. darbuose atskleidė Rūta Šimonytė-Žarskienė⁶. 2006 m. studijoje A. Vyžintas aprašė ne tik *skudučių*, bet ir *ragų* bei *daudyčių* atlikimo tradicijas⁷.

Sutartinės, atrodo, jau pakankamai išnagrinėtos, bet šios senoviškos muzikos kilmė, raiša ir paplitimas nėra aiškus. Visiškai akivaizdu, kad sutartinės – nepaprasta ne tik mūsų tautos, bet ir Šiaurės bei Vidurio Europos etninės muzikos išimtis, kuriai atitikmenų sunkokai randama tik pietų europidų muzikos plote⁸. Visos spėlionės, gretinant sutartinių plotą su kalbotyros, archeologijos, antropologijos ir etnologijos duomenimis, daugiau ar mažiau siejasi su senovės baltų sėlių genties žemėmis, tiksliau – jų dalimi. Nustatyta, kad sutartinių būta maždaug tik buvusioje sėlių pietvakarinėje teritorijoje, gal dar kiek į vakarus. Tai, kad sutartinių paplitimas ir sėlių genties žemių ribos aiškiai nesutampa, rodo, kad „sėliška“ sutartinių kilmės ir paplitimo versija vargu ar gali būti įtikinama.

1 pav. Sutartinių regionas ir Lietuvos etnografinės sritys (Rimanto Astrausko 1999 m. duomenys⁹):

1 – Suvalkija, 2 – Dzūkija, 3 – Žemaitija, 4 – Aukštaitija, 5 – sutartinių regionas

Nelabai aiškus ir sutartinių ryšys su čia galėjusia būti vakarų baltų arba netgi nežinomos kilmės substratine kultūra¹⁰, nes sutartinių „vartotojai“ šiaurės rytų aukštaičiai yra lygiai tokie patys kaip ir kiti aplinkiniai rytų aukštaičiai, tačiau dėl nežinomų mums priežasčių išlaikę itin savitą, jokių artimesnių lygiagrečių neturintį reiškinį. Tai rodo, kad šis savitas Šiaurės rytų Aukštaitijos reiškinys gali būti atsiradęs itin ankstyvais mūsų krašto etninės ir kultūros istorijos tarpsniais dar iki tautų, genčių ir galbūt etninių grupių susidarymo.

Žmogus – gamtos vaikas. Jo gyvenimas ir laiku, ir vieta neatskiriamas nuo gamtos ir jos reiškinų. Skirtingose vietose šie reiškiniai, o ypač jų sąveika, yra nevienoda, todėl jų poveikis žmogui buvo, yra ir bus įvairus.

⁶ Šimonytė-Žarskienė 1993; 2001: 39–70; 2003.

⁷ Vyžintas 2006.

⁸ Apanavičius 2000: 137–143.

⁹ Astrauskas 1999: 55–67, Fig. 1.

¹⁰ Apanavičius 2006: 6–12.

Neatsekant sutartinių ir kitų etninių bei kultūrinių reiškinių sutapimo ir matant, kad toks lyginimas kol kas nesuteikia aiškesnių atsakymų į sutartinių kilmės bei paplitimo klausimus, visai logiška etninės muzikinės tradicijos regioną (juo tenka laikyti sutartinių plotą) lyginti su gamtiniais, geomorfologiniais, geologiniais, dirvožemiais rajonais. Pastarųjų ribas gamtoje lengviau pastebėti ir užbrėžti, tuo tarpu etninių regionų ribos yra sunkiau nustatomos. Tokie palyginamieji tyrimai Lietuvoje atskleidė, kad daugelis gamtinių rajonų ribų sutampa ar yra artimos archeologinių kultūrų riboms¹¹. Rezultatyvus buvo ir antropologijos duomenų bei lietuvių kalbos tarmių sugretinimas, atskleidęs bemaž dviejų tūkstančių metų procesus¹².

Tyrimo tikslas – paieškoti sutartinių etninės muzikos regiono kilmės ryšių su žemdirbiui ypač reikšmingais dirvožemio dangos, žemės tipo ir viršutinio devono uolienų rajonais. *Uždaviniai* – nustatyti sutartinių ir dirvožemio, žemės bei uolienų tipų paplitimo dėsningumus ir galimas jų tarpusavio sąsajas. *Duomenys* imti iš paskelbtų darbų apie sutartines, dirvožemį bei geologinę sandarą. Tyrimo *metodai* – kartografinis, lyginimo, analogijos.

Tyrimas *aktualus*, nes kol kas nerasta atsakymo į sutartinių kilmės ir paplitimo gana ribotame plote klausimus. *Nauja* yra tai, kad pirmą kartą iškeliamą *prielaidą*, jog sutartinių atsiradimui ir jų itin uždaram išlikimui ribotame plote, be kitų veiksnių, įtakos galėjo turėti ir dirvožemio bei paviršiniai geologiniai procesai, veikę šio regiono žmones nuo seniausiųjų laikų.

SUTARTINIŲ TIPAI IR JŲ PAPLITIMAS

Sutartinės yra vokalinės *polifoninės* muzikos pavyzdžiai, kurių svarbiausioji ypatybė – persipinantys balsai ir reguliari ritmika. Nebūtų griežtos ritmikos, nebūtų polifonijos¹³. Balsai dažniausiai pinasi sekundomis, melodijos nedidelės apimties, pagrįstos ne tik iš eilės einančiais garsais, bet ir tercijų, kvartų bei kvintų šuoliais, vadinamaisiais „fanfariniais“ (natūralios akustinės gamos virštonių) santykiais, būdingais „egzotinių“ kultūrų muzikai. Polifonija yra ne tik lietuvių, bet ir visos europidų didžiosios rasės muzikos išimtis, ji aptinkama tik labai uždaruose vienas nuo kito regionuose¹⁴. Anot Račiūnaitės-Vyčinienės, sekundų sąskambiais pagrįsta sutartinių muzika yra „gimininga Balkanų bei Viduržemio jūros baseino kalnų (Apeninų, Alpių) ir salų (Sicilijos, Sardinijos, Korsikos), Kaukazo tautų, kai kurių Indonezijos, Melanezijos, Mikronezijos salų, Šiaurės Japonijos ainų ir kt. tautų daugiabalsiam dainavimui“¹⁵.

Pagal atlikimo pobūdį sutartinės yra *dvejinės*, *trejinės* bei *keturinės*, jos giedamos tik daugiabalsiškai, tą dar nurodė Sabaliauskas: „giesmės niekuomet negiedamos unisonu, bet būtinai turi dvi melodiji, kuriedvi eina viena šalia kitos, vienydamos tarp savęs kontrapunkto būdu“¹⁶.

Slaviūnas 1958 m. apibrėžė du sutartinių išplitimo ruožus – rytų ir šiaurės rytų aukštaičių: pirmasis ruožas nuo Rokiškio driekiasi iki Švenčionių, antrasis – nuo Nemunėlio Radviliškio iki Deltuvos. Pirmajam ruožui būdingesnis pirmykštis daugiabalsumas,

¹¹ Motuza, Girininkas 1989: 3–2.

¹² Česnys 2007: 44–56.

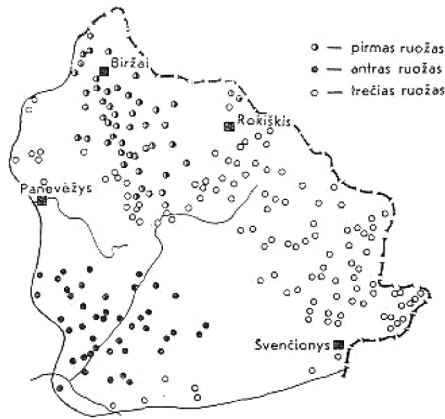
¹³ Apanavičius 2001: 7–38.

¹⁴ Apanavičius 1998: 7–11.

¹⁵ Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 52.

¹⁶ *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*: VI.

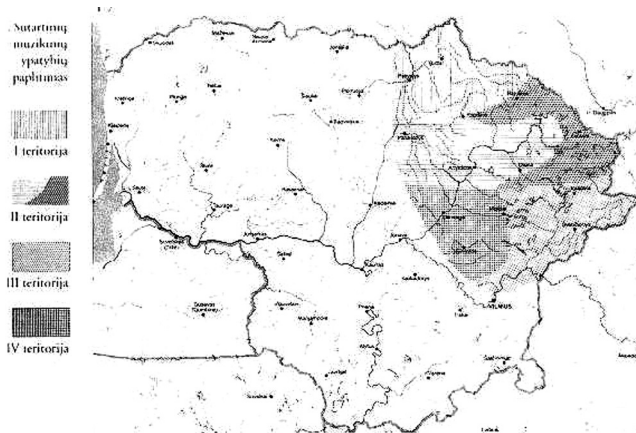
antrajam – sekundiniai santykiai¹⁷. Šiuos duomenis jis pakartoto 1969 m. darbe¹⁸, pateikdamas ir „ruožų“ žemėlapi¹⁹.

2 pav. Sutartinių muzikinių ypatybių išplitimas ruožais (Slaviūno 1969 m. duomenys)

Račiūnaitė-Vyčiniene 2000 m. šiuos ruožus patikslino, nurodydama keturis jų gyvavimo „židinius“: apie Biržus, Kupiškį, Švenčionis ir Taujėnus²⁰.

Anot jos, pirmojo židinio sutartinėms „būdingos trimitinės [„fanfarinės“ – R. A.] intonacijos ir vien tik sekundų sąskambiai tarp balsų“²¹.

3 pav. Sutartinių muzikinių ypatybių paplitimas (Račiūnaitės-Vyčinienos 2000 m. duomenys²²)

¹⁷ *Sutartinės* T. I, 1958: 21–22.

¹⁸ Slaviūnas 1969: 9–27.

¹⁹ Ten pat: 16.

²⁰ Račiūnaitė-Vyčiniene 2000: 46.

²¹ Ten pat.

²² Ten pat: 46, 7 pvz.

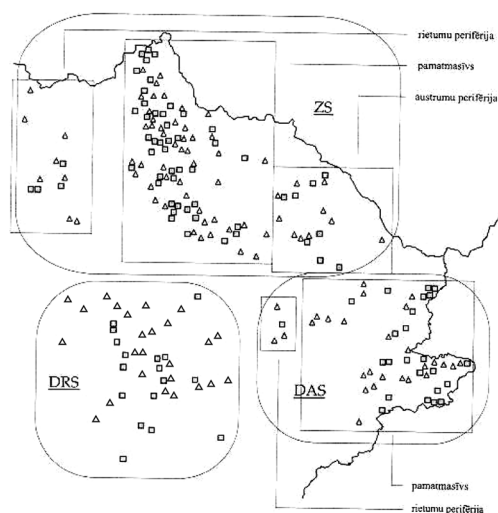
Antrajame ir trečiajame židinyje vyrauja „laipsniškų slinkčių“²³ melodijos, antrajame yra ir sekundų, trečiajame slinktytys laipsniškos, „giesmės išsiskiria unisoniniu (heterofoniniu) skambesiu“²⁴, ketvirtajame yra nemažai ir „trimitinių“, kartais ir „laipsniškų intonacijų“²⁵.

Slaviūno 1958 ir 1959 m. sutartinių tritomyje pateikti giedamųjų kūrinėlių pavyzdžiai, kurių užrašymo vietovės aiškios (neaiškios vos 1 % visų sutartinių) ir pasiskirsto maždaug tokia tvarka.

1 lentelė. Giedamųjų sutartinių tipų paplitimas (Slaviūno 1958 ir 1959 m. duomenys)

Paplitimo sritis	Dvejinės	Trejinės	Keturinės	Iš viso
1 židinytys	374	273	197	844
2 židinytys	15	305	94	414
3 židinytys	6	90	36	132
4 židinytys	4	311	27	342
Iš viso	399	979	354	1732

Ryškiausias yra Slaviūno apibrėžtas šiaurės rytų aukštaičių „ruožas“, tiksliau – to ruožo šiaurinė dalis, kurią daugmaž atitinka ir Račiūnaitės-Vyčinienės patikslintas pirmasis sutartinių „židinytys“. Su šiuo židiniu apytikriai sutampa ir M. Boiko 2008 m. nurodytas sutartinių šiaurės plotas²⁶.

4 pav. Sutartinių plotai (Boiko 2008 m. duomenys²⁷): ZS – šiaurės, DRS – pietvakarių, DAS – pietryčių

Čia nors ir mėgtos trejinės, tačiau giedotos daugiausia sekundinių santykių dvejinės ir keturinės sutartinės. Būtent sekundinio santykio dvejinė ir keturinių sutartinių šiame židinyje užrašyta net 571, ir tai sudaro apie 68 % bendro tame židinyje užrašytų sutartinių

²³ Ten pat: 46.

²⁴ Ten pat: 47.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Boiko 2008: 340.

²⁷ Ten pat: karte Nr. 4.

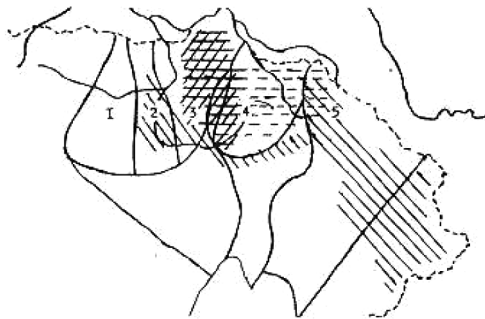
skaičiaus (844). Tik šiame plote, apimančiame beveik visą buvusią Biržų apskritį, kuris pietvakariuose įsiterpia ir į Panevėžio apskrities šiaurinę dalį, be giesmių sutartinių, dar labai dažnai skambėjo ir *ragų* bei *daudyčių* irgi polifoninė sekundinių santykių muzika, buvo skudučiuota ir kankliuota.

Iš Paliulio 1959 m. antologijos galima nustatyti tokias instrumentinės polifoninės muzikos paplitimo sritis.

2 lentelė. Kolektyvinių pučiamųjų instrumentų kūrinių paplitimas (Paliulio 1959 m. duomenys)

Paplitimo sritis	Skudučių	Ragų	Daudyčių	Iš viso
1 židiny	92	24	60	176
2 židiny	8	12	–	20
3 židiny	–	–	–	–
4 židiny	–	–	–	–
Iš viso	100	36	60	196

Iš abiejų autorių pateiktų pavyzdžių akivaizdu, jog sutartinių tradicijas geriausiai atspindi pirmasis židiny. Romualdas Apanavičius dar 1992 m. išskėlė mintį, kad ši gana ribota sritis, kurioje gyvavo tiek daug itin senoviškų reiškinių, galėjusi būti sėlių senųjų žemių dalimi²⁸.

- 1 - rytų aukštaičiai pantininkai.
- 2 - rytų aukštaičiai pontininkai.
- 3 - rytų aukštaičiai vakariniai puntininkai (grynieji).
- 4 - rytų aukštaičiai puntininkai (dadininkai).
- 5 - rytų aukštaičiai žalininkai ir žadininkai.
- ▨ - kanklės, skudučiai.
- ▧ - ragai, daudytės, sekundinės, keturinės, sekundinės kanoninės sutartinės.
- ▩ - monodinės, heterofoninės, bifoninės, kanoninės sutartinės.

5 pav. Rytų aukštaičių patarnių, sutartinių bei kanklių, skudučių, ragų, daudyčių paplitimas (Apanavičiaus 1992 m. duomenys²⁹)

Galutinai patikslindamas ryškiausią sutartinių plotą autorius 2008 m. jį apibrėžė, nutesdamas ribas savotišku kyliu dar gerokai į pietus ir įtraukdamas Ukmergės apskrityje neretai giedotas sekundinio santykio trejines sutartines.

²⁸ Apanavičius 1992: 20–21.

²⁹ Ten pat: 21.

6 pav. Lietuvių etninės muzikos plotai (Apanavičiaus 2008 m. duomenys³⁰):

1 – vienbalsumas, 2 – paralelinis daugiabalsumas, 3 – polifonija, 4 – heterofonija

Čia nepriskirtos rytų aukštaičių švenčioniškių irgi *giesmėmis* vadinamos labai panašiai atliekamos *heterofoninės* (tarpinės tarp vienbalsumo ir daugiabalsumo) dainos, pagrįstos kitokiais nei daugiabalsė etninė muzika natūraliosios akustinės gamos virštonių dažniais³¹.

Peržiūrėjus Slaviūno 1958 ir 1959 m. sutartinių tritomio ir Paliulio 1959 m. antologijos duomenis ir atsižvelgiant į Slaviūno 1969 m., Račiūnaitės-Vyčinienės 2000 m. bei Boiko 2008 m. sutartinių paplitimo žemėlapius, tyrimui pasirenkamas būtent pirmasis židinys, kuris ne tik sutampa su Apanavičiaus 1992 m. apibrėžtu ryškiausiu plotu, bet ir nemažai kuo su rytų aukštaičių „grynųjų“ vakarinių *puntininkų* patarmės ribomis, taip pat su kamieno *en* tarimo *un po l* lietuvių kalbos tarmėse ploto šiaurine dalimi³². Nepaisant to, kad šiame židinyje labiausiai paplitusios sekundinės sutartinės, o bendras sutartinių plotas Šiaurės rytų Aukštaitijoje yra daug didesnis, šis židinys toliau bus vadinamas **sutartinių regionu** ir gretinamas su čia esančio dirvožemio bei paviršinių uolienu dangos ypatumais.

Beje, sutartinės buvo pradėtos užrašinėti ir jų paplitimas nustatytas gana vėlai – tik XIX–XX a. sandūroje, todėl nemenka jų dalis, kaip ir galėjęs būti platesnis plotas, galėjo likti neužfiksuota.

Šiaurėje sutartinių regiono ribos yra bene aiškiausios – jas ženklina trikampiu ši kraštą aptekanti Nemunėlio upė, skirianti lietuvių ir latvių tautų bei valstybių ribas. Tačiau Boiko 1987, 1992 ir 2008 m. sutartinių pėdsakų dar rado ir Latvijoje, į sutartines panašias pasitaikančias Aukšžemės, Latgalos bei Vidžemės dainas susiedamas su ten išplitusių sėlių palikimu³³, tad šiaurinės regiono ribos dar gali būti tikslinamos. Vakaruose sutartinių regionas apima rytinę, nuo Mūšos upės esančią, Pasvalio ir šiaurinę Panevėžio rajono dalis, o rytuose ribojasi maždaug lanku į šiaurės rytus aptekančia Lėvens upe jos aukštupio srityje.

Nors šiame sutartinių regione buvo itin daug įvairių senosios polifonijos reiškinių – giedotos *dvejinės*, *trejinės* ir *keturinės* sutartinės, naudoti kolektyvinio muzikavimo *ragai*, *dau-dytės* ir *skudučiai* (jais pūsti ne tik instrumentiniai polifoniniai kūrinių, bet ir giedamosios sutartinės), o šiaurinėje dalyje – keturinės bei dvejinės sutartinės, jos dar ir kankliuotos, – jį

³⁰ Apanavičius, Motuzas 2008: 163–181, 1 pav.

³¹ Apanavičius 2001: 22.

³² *Lietuvių kalbos atlasas* 2. 1982, žemėlapis Nr. 72.

³³ Boiko 1987: 64–110; 2008: 366; Бойко 1992: 61–81.

visą vienija labai ryški ir savita polifoninė muzika, pagrįsta reguliariu ritmu ir daugiausia sekundiniais sąskambiais. Taigi sutartinių regione pastebima labai didelė senosios polifonijos tipų įvairovė, gyvavusi palyginti nedideliame plote. Čia dar ir dabar giedamos daugia balsės paralelinės, vadinamos „tūravojimo“ (pritarimo antruoju balsu – R. A.), dainos, irgi savotiškai vienijančios sutartinių regioną.

DIRVOŽEMIO DANGA SUTARTINIŲ REGIONE

Dirvožemis yra pagrindinė žemės ir miško ūkio gamybos priemonė, natūraliai maitinanti augalus. Pagal Lietuvos dirvožemių rajonavimą³⁴, sutartinių regionas yra nevienalytis. Šiaurės pietų kryptimi jo „trikampio“ statinis beveik sutampa su riba tarp Vidurio Lietuvos smėlingų lengvų ir vidutinio sunkumo priemolių, karbonatingųjų glėjiškųjų rudžemių rajono ir Baltijos aukštumų vakarų plynaukštės priesmėlių ir smėlingų priemolių, karbonatingų glėjiškųjų išplautžemių.

Pirmasis yra didžiausio lygumų ploto dirvožemių rajonas Lietuvoje. Šiaurinėje jo dalyje, apie Pasvalį, yra nemažai dirvožemių, susidariusių limnoglacialinės kilmės dulkiškuose sunkiuose priemoliuose ir moliuose, o apie Panevėžį – moreninės kilmės smėlinguose lengvuose ir vidutinio sunkumo priemoliuose. Vyrauja karbonatingi glėjiškieji rudžemiai arba kartu su karbonatingais glėjiškaisiais išplautžemiais. Dirvožemio erozijai plačiau pasireikšti sąlygų nėra. Rajono dirvožemiai yra tinkamiausi žemės ūkiui, jų našumo balas yra aukščiausias – 45–50 balų.

Antrojo dirvožemių rajono reljefas – daugiausia banguotos lygumos, rytinėje dalyje banguotos, kalvotos. Dirvodarinės uolienos – moreninės kilmės priemoliai, vyrauja glėjiškieji ir paprastieji išplautžemiai, jų našumo balas – 37–42.

Taigi sutartinių regione dirvožemio danga yra panaši, tačiau nevienoda ir beveik atitinka pačių sutartinių paplitimo dėsnį. Pirmojo tipo dirvožemio rajone, ypač jo šiaurinėje dalyje, susitelkę vien sekundinių santykių keturinės ir dvejinės sutartinės bei kolektyvinis atlikimas *ragais*, *daudytėmis* ir *skudučiais*, o antrojo tipo rajone atsiranda ir nesekundinių santykių trejinės sutartinės, tačiau išnyksta kolektyvinis atlikimas *ragais* ir *daudytėmis*.

ŽEMĖS TIPAS SUTARTINIŲ REGIONE

Žemės sąvoka yra platesnė už dirvožemio, nes ji apima įvairius dirvožemius pagal granulimetrinę sudėtį, arba sunkumą, įmirkimą, išplovimą, pajaurėjimą, eroduotumą ir kitas savybes. Lietuvoje išskirti 23 žemės tipai.

Pagal žemės tipų rajonavimą³⁵, sutartinių regionas taip pat nevienalytis. Jame vyrauja moreninių lygumų karbonatinga pošlapė vidutinio sunkumo žemė, užimanti didesnę dalį Biržų, Panevėžio rajonų, pietinę Pasvalio rajono dalį. Toje žemėje vyrauja karbonatingi glėjiškieji rudžemiai, jos našumas – 49–52 balai. Rytiniame sutartinių regiono pakraštyje yra moreninių lygumų išplauta pošlapė vidutinio sunkumo žemė; vyrauja karbonatingi glėjiškieji išplautžemiai, našumas vertinamas 43–48 balais. Pasvalio rajone yra limnoglacialinių lygumų išplauta pošlapė labai sunki žemė; vyrauja karbonatingi stagniškieji išplautžemiai arba rudžemiai, našumas vertinamas 44–47 balais.

Taigi žemės tipo atžvilgiu sutartinių regione žemdirbystės sąlygos yra panašios, tačiau nevienodos, ir jos siejasi su sutartinių paplitimo dėsniumais.

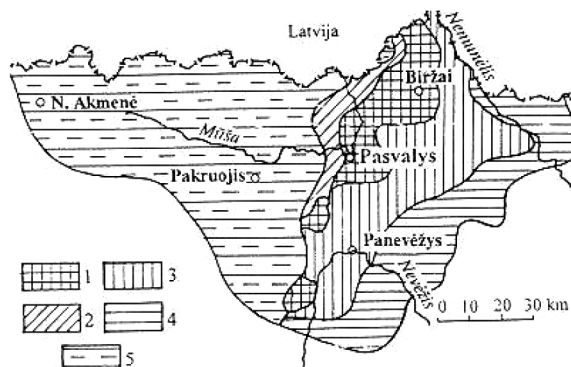
³⁴ Lietuvos dirvožemiai 2001: 699–707.

³⁵ Ten pat: 1025–1040.

VIRŠUTINIO DEVONO UOLIENOS SUTARTINIŲ REGIONE

Sutartinių regionas praktiškai sutampa ar yra labai artimas vadinamajam Lietuvos karstiniam regionui su būdingomis karstėjimo apraiškomis žemės paviršiuje. Karstą, kaip gamtos reiškinį, čia sąlygoja po nestora kvartero dangą slūgsančios ir palyginti lengvai tirpstančios karstėjančios viršutinio devono gipso, dolomito ir klinties uolienos. Pagal Vytautą Narbutą³⁶, karstinį regioną sudaro aktyvaus paviršinio karsto, aktyvaus požeminio karsto, senojo ledynmečio karsto ir Suosos-Kupiškio dolomitų karbonatinio karsto zonos. Plačiausiai karstinis regionas pristatytas monografijoje apie devono uolienų karstą Šiaurės Lietuvoje³⁷.

7 pav. Lietuvos karstinis regionas (Narbuto 1979 m. duomenys³⁸): 1 – aktyvus paviršinis karstas, 2 – aktyvus požeminis karstas, 3 – senasis ledynmečio karstas, 4 – Suosos-Kupiškio dolomitų karbonatinis karstas, 5 – devono ir permio negiliai slūgstančių darinių karbonatinis karstas

Lietuvos karstiniame regione paplitusios paviršinės ir požeminės karstinės reljefo formos. Paviršinės karstinės formos – tai smegduobės, įdubos, išlūgos ir nišos. Palei tektoninius plyšius arba jų sankirtoje požeminės ertmės formuojasi šimtus, o gal ir tūkstančius metų, kol pasiekia kritinį skersmenį, kad įgriūtų jų skliautai ar žemės paviršiuje atsivertų įgriuvos.

Šiaurės Lietuvoje priskaičiuojama daugiau nei 8 500 smegduobių. Pagal tai, kiek smegduobių yra kvadratiniam kilometre, karstinė teritorija skirstoma į ypač, labai, vidutiniškai ir mažai sukarstėjusius plotus, kuriuose suskaičiuojama atitinkamai daugiau nei 80, 50–80, 20–50 ir mažiau nei 20 smegduobių kvadratiniam kilometre. Labiausiai sukarstėjęs yra 5–7 km pločio ruožas, besitęsiantis iš pietvakarių į šiaurės rytus nuo Pasvalio per Kirdonis bei Karajimiškį iki Biržų šiaurinių apylinkių.

Šiaurės Lietuvoje paplitę ir karstiniai urvai. Jų rasta Karajimiškio kaime, Biržų rajone. Čia 12, 6 m gylio Karvės olos smegduobės sienelėje, 9, 5 m gylyje, atsiveria požeminė 3,1 m aukščio ir ne mažesnio pločio tuštuma, kurioje telkšo 1, 5 m gylio požeminis ežeriukas.

Lyginant karstinį ir sutartinių regionus, galima pastebėti tuos pačius, kaip ir lyginant su dirvožemiu, žeme, arba panašius dėsningumus, t. y. didelę abiejų reiškinų įvairovę gana mažame plote. Tą įvairovę irgi vienija bendresni požymiai. Krenta į akis, kad ryškiausi sekundinių santykių keturinių ir dvejinį sutartinių tipai, taip pat ir kolektyvinis atlikimas pučiamaisiais instrumentais, susitelkę būtent aktyviausiojo karsto srityje. Einant nuo

³⁶ Narbutas 1979: 155–166.

³⁷ Narbutas, Linčius, Marcinkevičius 2001.

³⁸ Ten pat: 9, 1 pav.

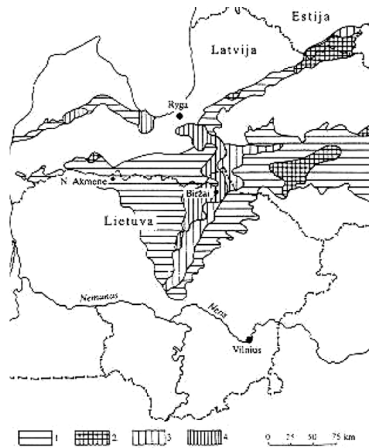
labiausiai sukarstėjusio ruožo ir žinomiausių smegduobių srities į rytus, pietryčius ir pietus, sutartinės praranda sekundinių sąskambių aštrumą ir įgauna Račiūnaitės-Vyčinienės nustatytam antrajam sutartinių židiniui būdingas melodijų intonacines slinktis. Ta pačia kryptimi menksta ir kolektyvinių pučiamųjų instrumentų vaidmuo, „prarandami“ *ragai* bei *daudytės* ir išsaugojami tik *skudučiai*.

Akivaizdu, kad muzikinės kultūros bei gamtos reiškinių apytikriai ir netgi gana tikslūs sutapimai nėra atsitiktiniai, jie greičiausiai likę nuo itin senų laikų.

SUTARTINIŲ REGIONO ATSIKIRADIMO PRIELAIDOS

Vienąkart palyginus kalbėti apie pačių sutartinių kilmę maža prasmės, galima tik apibrėžti šio itin savito muzikinės kultūros ir gamtos reiškinių ploto tam tikras sąsajas. Pirmiausia apytikriai sutampa patys bendriausi sutartinių ir dirvožemio, žemės bei paviršinių uolienu paplitimo dėsninūmai – būtent jų didelė įvairovė gana mažame ir uždareme plote. Krenta į akis ir tai, kad sutartinių regionas išsidėstęs bene didžiausio geologinio aktyvumo srityje, kurią apytikriai rodo ir dirvožemio ypatūmai. Sutartinių, dirvožemio ir geologinių sandarų regionų ribos, nors tarpusavyje kiek besiskiriančios, bendriausiais bruožais sutampa. Tai gali būti vienas iš įrodymų, kad geologiniai bei dirvožemio sandaros procesai galėjo turėti įtakos muzikinės kultūros sričių atsiradimui ir jų išlikimui.

Į šiaurę nuo sutartinių ploto karstinis regionas dar kiek driekiasi ir Pietryčių Latvijoje, toliau jis siaura juostele nueina per Vidurio Latviją link Pietų Estijos. Čia ir baigiasi bendra mūsų kraštų karsto sritis.

8 pav. Karstėjančios uolienos Lietuvoje ir Latvijoje (Narbuto, Vodzinsko ir Heinsalu 1996 m. duomenys³⁹):

- 1 – karbonatinės (vyrauja dolomitas), 2 – karbonatinės (vyrauja labiau sukarstėję plotai),
- 3 – gipsas ir dolomitas (vyrauja senasis karstas), 4 – gipsas (aktyvus dabartinis karstas)

Visi kiti žinomiausi Europos karstiniai regionai jau yra gana toli nuo Lietuvos, kaip kad tolimos ir kitų autorių pastebėtos sutartinių polifonijos sąsajos. Artimiausias Šiaurės Estijos Tuhalos karstinis regionas, toliau jie yra Karpatuose, Balkanuose, Alpėse, Pirėnų kalnuose ir Britanijos salose⁴⁰.

³⁹ Ten pat: 13, 3 pav.

⁴⁰ Prieiga per internetą <http://britannica.com/EBchecked/topic/6548/Adriatic-Karst>; <http://en.Wikipedia>

Sutartinių regiono sąsajų su artimiausiu Šiaurės Estijos karstiniu rajonu nepastebėsime, nes Šiaurės Estijoje vyravo vienbalsė etninė muzika, tačiau būtent nuo sutartinių regiono nusidriekusi karsto vietose Latvijoje Boiko 1987 bei 2008 m. nurodė jo aptiktus sutartinių pėdsakus bei kitus senoviško daugiabalsumo židinius.

9 pav. Baltijos šalių senovinio daugiabalsumo paplitimas (Boiko 2008 m. duomenys⁴¹)

Šiame žemėlapyje sutartinių pėdsakai Latvijoje pažymėti žvaigždutėmis, tačiau akivaizdu, jog bemaž su puslankiu iš pietvakarių į šiaurės rytus nusidriekiančiu gipso ir dolomito, pereinančiu į karbonatinių uolienu rūožą, plotu sutampa juodais taškais Boiko pažymėtų latvių silabiško burdono (melodijai pritaria labai stiprus apatinis tęsiamas balsas – R. A.) dainų išsidėstymas. Šios dainos susitelkusios ir aktyvaus dabartinio karsto srityje Pietryčių Latvijoje, o Pietų Estijoje aktyvią karsto sritį beveik visiškai atitinka rombėliais pažymėtų daugiabalsių dainų paplitimas.

Karstinių regionų vietose Karpatuose, Balkanuose ir Pirėnų kalnuose irgi daugiau ar mažiau siejasi su tų kraštų etninės muzikos liktiniais daugiabalsumo židiniiais (europidų etninei muzikai būdingiausias yra vienbalsumas), o Balkanuose – ir su gana panašiu į sutartines sekundų skambesiu. Josifo M. Žordanijos, 1989 m. tyrinėjusio gruzinų tradicinį daugiabalsumą žmonijos etninės muzikos kontekste, duomenimis, Bosnijoje ir Hercegovinoje, Juodkalnijoje, Kroatijoje ir Makedonijoje skambėjo dvibalsės sekundų ir kvartų santykių dainos, kurias jis laiko ne polifoninėmis, bet burdoninėmis⁴². Pietvakarių Bulgarijoje, jo teigimu, skambėjo irgi dvibalsė burdoninė vokalinė muzika, tačiau aiškiai pagrįsta disonansais (aštriais sąskambiais – R. A.), būtent sekundomis, kvartomis, septimomis. Sofijos apylinkėse giedotos netgi tribalsės dainos, o vakarų Rodopuose vyravo burdoninis dvibalsumas⁴³. Kaip jau rašėme, sutartinėms lygiagretes Balkanuose nurodė ir Račiūnaitė-Vyčienė,

⁴¹ Boiko 2008: 366, karte Nr. 30.

⁴² Жордания 1989: 197–198.

⁴³ Ten pat: 189–191.

nemenkus sutartinių ir minėtų Balkanų regiono tautų dainų panašumus liudija ir asmeni-
nėje Apanavičiaus fonotekoje turimi tų kraštų etninės muzikos įrašai. Be Rodopų regione
(Bulgarija) skambėjusių vien sekundų sąskambiais grįstų dainų, tačiau ne polifoninių, o,
sakytume, paralelinių (abu balsai, kaip ir lietuvių aukštaičių bei žemaičių „tūravojimo“ dai-
nose, gieda sekundų santykiais), aiškiai polifoninės yra Hercegovinos sekundinių santykių
dainos. Panašios polifonijos, tik, žinoma, ne tokios ryškios kaip Šiaurės rytų Aukštaitijoje,
galima įžvelgti netgi albanų ir kai kuriose graikų dainose.

Karstiniai geologiniai procesai vyko ne tik senais laikais, jie tebevyksta ir dabar. Ieškoti
sąsajų tarp žmonių dvasinės kultūros ir vykusių karstinių procesų sutartinių atsiradimo
laikmečiu yra labai sudėtingas ir vien tik sutartinių regiono sugretinimu vargu ar išspren-
džiamas klausimas. Visgi neatmestina prielaida, jog karstiniai geologiniai procesai galėjo
turėti įtakos ne tik Šiaurės Lietuvos sutartinių regiono atsiradimui, bet ir pačios polifoninės
muzikos kilmei bei raidai. Persipinančios polifoninės muzikos balsai tarsi atkartoja (kaip ai-
das) giesmę užgiedantį balsą. Gali būti, kad „aidas“ galėjo rasti ne vien tik dėl Šiaurės rytų
Aukštaitijoje vešėjusių miškų, bet ir dėl nuo senų senovės žmonėms gerai žinomų karstinių
įgriuvų. Liudininkų pasakojimais, prieš įgriūnant žemei, žmonės neretai girdėdavo pože-
minius garsus, iš gelmių sklindantį gaudesį, ūžesį. O jei šitokį ūžesį išgirdavo įgriuvose ir
iš jų susidariusiuose urvuose besislepiančios ar juose netgi gyvenančios pirmųjų žmonių?
Ar tai negalėjo būti vienas iš žmonių balsais ir muzikos instrumentais atkarojamų gamtos
garsų? Beje, aido efektas didžiausias ne pamiškėse, o kalnuose ir didelėse olose, kuriose,
remiantis kitų kultūrų duomenimis, iš tikrųjų ilgus amžius gyveno pirmųjų žmonių.
Galbūt kadaise tokiose įgriuvose ir iš jų susidariusiose olose gyveno ir mūsų šiaurės rytų
aukštaičių protėviai, o gal netgi ir tolimesnių Europos kalnų karstinių regionų gyventojai,
kurie priešistoriniais laikais iš tų regionų greičiausiai paplito iki Šiaurės rytų Aukštaitijos,
su savimi atsinešdami aštraus skambesio polifonines sutartines. Būtent sutartinių regiono
polifonija, kaip minėta, labai menkai siejasi su visų europidų etnine muzika, o geriausiai
atitinka tik tų Europos kalnų karstinių regionų, kuriuose skamba sekundinė polifonija, ir
tolimesnių „egzotinių“ kultūrų, t. y. pirmųjų visuomenės sąlygomis gyvenančių genčių,
lygiai tokią pačią polifoniją. Pačių sutartinių ir pučiamųjų instrumentų muzikos melodijų
sandara ir jos nuolatinis monotoninis pulsavimas – ar kartais nenusiklausytas nuo savito
gamtos garsų skambesio, girdimo lašant iš požemių prasisunkiančiam vandeniui, jam mo-
notoniškai kapsint ar srovele krentant į požeminius ežerus?

Žinoma, tai tik spėjimas, nes jokios aiškesnės datavimo metodikos sutartinėms, jų at-
siradimui ir raidai, kaip ir viso pasaulio etninei muzikai, taikyti, deja, šiuo metu nėra gali-
mybės. Būna tik viltis, kad ji kada nors bus sukurta, o kol kas tenka kliauti tik muzikinės
kultūros ir dirvožemio bei paviršinių uolienų dangos ypatumų sutartinių regione palygi-
nimu, kuris byloja, kad ryšys tarp, atrodytų, iš pirmo žvilgsnio nesugretinamų žmonių
dvasinių ir gamtos fizinių reiškinių iš tikrųjų galėjo būti.

IŠVADOS

Sugretinus muzikinės kultūros ir objektyvių gamtos reiškinių paplitimo duomenis, ga-
lima pastebėti, jog šie iš pirmo žvilgsnio sunkiai palyginami reiškiniai visgi siejasi pa-
čiais bendriausiais bruožais. Sutartinių regionas muzikinės kultūros atžvilgiu yra įvairus,
tačiau kartu ir panašus – sutartinių tipai jį išskaido, o vyraujantis polifoninės muzikos
stilius vienija. Labai panašiai galima apibūdinti šį regioną ir pagal dirvožemio dangą: jis
nevienalytis, nes danga, nors yra ir panaši, tačiau nevienoda. Lygiai taip pat sutartinių

regionas yra nevienalytis ir pagal žemės tipą – žemdirbystės sąlygos čia panašios, tačiau nevienodos.

Sutartinių regionas nesisieja su archeologijos, antropologijos, kalbotyros ir etnologijos duomenimis nustatytais senųjų baltų genčių kultūrų plotais, etnografiniais regionais, lietuvių kalbos tarmėmis ir neturi jokių kaimyninių atitikmenų. Tačiau ir neturėdamas artimesnių lygiagrečių sutartinių regionas praktiškai sutampa ar yra labai artimas vadinamajam Lietuvos karstiniam regionui su būdingomis karstėjimo apraiškomis žemės paviršiuje.

Turint galvoje, kad ne tik sutartinės, bet ir kiti senovinio muzikinio daugiabalsumo reiškiniai ne tik kaimyninėje Latvijoje bei Pietų Estijoje, bet ir tolimesniuose Europos kraštuose išsidėstę žinomiausiuose karstiniuose regionuose, galima kelti mintį, jog Lietuvos karstinis regionas, be kitų veiksnių, galėjo turėti įtakos sutartinių regiono susidarymui bei jo raidai ir galbūt net sutartinių fenomeno kilmei. Taip pat neatmestina, jog iš šio ryškiausio regiono rytų, pietryčių ir pietų kryptimi sutartinės galėjo išplisti ir plačiau į žinomas savo gyvavimo vietas.

Gauta 2009 03 12
Parengta 2009 04 10

Literatūra

1. Apanavičius, R. Ethnic music of Northern europides in the context of the ethnic music of the human races. *Tiltai*. 2000. 4: 137–143.
2. Apanavičius, R. Etninė muzika ir žmonijos rasių išsiskyrimo teorija. *Liaudies kultūra*. 1998. 2: 7–11.
3. Apanavičius, R. Etninė muzika. Teorijos klausimai. *Darbai ir dienos*. 2001. 25: 7–38.
4. Apanavičius, R. Šiaurės Lietuvos etninė muzika. *Žiemgala*. 2006. 1: 6–12.
5. Apanavičius, R. Ten, kur buvo senoji Sėla. *Liaudies kultūra*. 1992. 1: 20–21.
6. Apanavičius, R.; Motuzas, A. Lenkiškosios etninės muzikinės kultūros sklaida Lietuvoje XVI–XX amžiais. *Soter*. 2008. 26(54): 163–181.
7. Astrauskas, R. The Lithuanian calendar rites and music: on the issue of cycle unity. *Ritual and Music*. Vilnius: Lithuanian Academy of Music, 1999. 55–67.
8. Boiko, M. *Lietuvišu sutartines un to Baltijas konteksti*. Rīga: Musica Baltica, 2008.
9. Boiko, M. Sutartīņu pēdas Latvijā. *Latviešu muzika*. 18. Rīga: Liesma, 1987. 64–110.
10. Česnys, G. Antropologinis lietuvių kalbos tarmių substratas. *Lituanistica*. 2007. 53, 3(71): 44–56.
11. *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*. Lietuvos šiaurės rytuose surinko kun. Adolfas Sabaliauskas, Nemunėlio Radviliškio klebonas. Helsinki: Suomų literatūros draugijos spaustuvė, 1916.
12. *Lietuvių kalbos atlasas. 2: Fonetika*. Vilnius: Mokslas, 1982.
13. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai*. Sudarė ir paruošė S. Paliulis. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
14. *Lietuvos dirvožemiai*. Kn. 32. Sud. M. Eidukevičienė ir V. Vasiliauskienė. Lietuvos mokslas. 2001.
15. Motuza, G.; Girininkas, A. Lietuvos geologinė sandara ir etnogenezė. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Klaipėda: Klaipėdos kraštotyros muziejus, 1989. 3–12.
16. Narbutas, V. Lietuvos karstinio regiono geologiniai savitumai ir apsaugos problemos. *Geologijos metraštis*. 1979. 17: 155–166.
17. Narbutas, V.; Linčius, A.; Marcinkevičius, V. *Devono uolienų karstas ir aplinkosaugos problemos Šiaurės Lietuvoje*. Vilnius: Agora, 2001.

18. Račiūnaitė-Vyčiniienė, D. *Sutartinės. Lithuanian Polyphonical Songs*. Vilnius: Vaga, 2002.
19. Račiūnaitė-Vyčiniienė, D. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.
20. Sabaliauskas, A. Žieminių – rytiečių lietuvių tautinė muzika. *Lietuvių tauta*. Kn. 2, d. 1. Vilnius, 1911. 96–108.
21. Slaviūnas, Z. Sutartinių daugiabalsiškumo tipai ir chronologijos problema. *Liaudies kūryba*. Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, Lietuvos TSR liaudies meno draugija, 1969. 9–27.
22. *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Sudarė ir parengė Z. Slaviūnas. Vilnius: Vals-tybinė grožinės literatūros leidykla. T. I. 1958. 790 p; T. II. 1958. 756 p; T. III. 1959. 773 p.
23. Šimonytė-Žarskienė, R. *Skudučiai ir jų giminaičiai. Lyginamieji tyrimai*. Vilnius: Etnomuzikos institutas; žurnalo „Visuomenė“ redakcija, 1993.
24. Šimonytė-Žarskienė, R. *Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
25. Šimonytė-Žarskienė, R. Skudučiavimo ištakos. *Darbai ir dienos*. 2001. 25: 39–70.
26. Vyžintas, A. *Lietuvių tradiciniai instrumentiniai ansambliai. Istorinė- struktūrinė-funkcinė problematika*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006.
27. Vyžintas, A. *Skudučiai*. Vilnius: Lietuvos TSR Liaudies meno rūmai, 1975.
28. Žalia Ruta. Sutartinės ir musu muzikos inrankiai. *Dirva – Žinytas*. 4, M. VII. Apšviestiesniuju Lietuvių Laikraštis, išeinąs kas trys mėnesiai. Gruodis (December). Sheanandoah, Pa., 1904. 25–39.
29. Бойко, М. Следы сутартинес в Латвии. *Прибалтийский музыковедческий сборник*. 4. Вильнюс: Muzika, 1992. 61–81.
30. Жордания, Й. М. *Грузинское традиционное многоголосие в международном контексте многоголосных культур (к вопросу генезиса многоголосия)*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1989.

ROMUALDAS APANAČIUS, ALGIRDAS MOTUZAS

The region of Lithuanian *sutartinės*: on the problem of interaction between the musical culture and the soil and surface rock cover

Summary

Lithuanian polyphonic folk songs *sutartinės* spread only in northeastern Aukštaitija, the northeastern part of Lithuania. This kind of ethnic music has no parallels not only in the music of the neighbouring nations, but even in the music of all the Northern and Central European countries. We can mention only a special feature common with the polyphonic music of some nations in Southern Europe, especially of those residing in the Balkans and related Mediterranean regions.

The area of the spreading of *sutartinės* does not coincide with the territories of Lithuanian ethnographic regions, dialects and former prehistoric cultures (Fig. 1), but has much to do with the spreading of soil types and the surface rock cover in northeastern Lithuania (Fig. 7). The above-mentioned fact can serve as a proof that the emergence of such kind of ethnic music could be most probably related not only to the ethnic and cultural history, but even to the earliest geological processes in this region.

According to the classification of the *sutartinės* spreading region, proposed by Z. Slaviūnas in 1958 and 1969 (Fig. 2), as well as by D. Račiūnaitė-Vyčiniene in 2000 (Fig. 3) and M. Boiko in 2008 (Fig. 4), the most noticeable region (the so-called “first focus”) was chosen, where the usage of all kinds of vocal (Table 1) and instrumental (Table 2) polyphonic music is evident. The soil and surface rocks peculiarities in this region and in northern Lithuanian region are compared.

The most characteristic feature of the *sutartinės* region is that a lot of various forms of vocal and instrumental music spread on a very small territory.

We can notice a very close similarity in comparison of this region to the spreading of the features characteristic of the covering soil and surface rocks, i. e. there are a lot of varieties which coincide with the spreading of covering soil and the surface rock types. The most characteristic features of the vocal and instrumental polyphony spread in a certain and very active zone of this Karst region of Northern Lithuania (Fig. 7).

According to M. Boiko (1987, 1992, 2008), traces of *sutartinės* are evident also in some places of Latvia. Places of these traces together with other ancient forms of vocal polyphony had been existing in Karst areas of this country and in Southern Estonia (Fig. 8). The most ancient relic types of polyphony, which more or less coincide with *sutartinės*, can be found also in other Karst regions of Europe, especially in the Balkans.

The *hypothesis* has been proposed that the process of the formation and spreading of the Lithuanian *sutartinės*, most probably could have been related not only to the cultural history of mankind, but even to specific geological conditions and to the peculiarities of soil and surface rocks in this region. In this cases, the phenomenon of the Lithuanian ethnic music *sutartinės* could have spread to the neighbouring areas from such a very small and closed area (the “first focus”).

Key words: *sutartinės*, polyphony, region, soil, surface rocks, Karst